

НЕГОДЧЕНКО В. О.,

orcid.org/0000-0001-6643-2322

доктор юридичних наук, професор,
проректор

*(Вищий навчальний приватний
заклад «Дніпровський гуманітарний
університет»)*

ЛЕГЕЗА Є. О.,

orcid.org/0000-0001-9134-8499

доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник науково-
дослідної лабораторії з актуальних
проблем юриспруденції та психології
Науково-дослідного інституту
*(Вищий навчальний приватний
заклад «Дніпровський гуманітарний
університет»)*

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.34>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У даній науковій праці досліджено специфіку імплементації конституційних гарантій щодо справедливого судочинства в умовах дії воєнного стану. Автори акцентують на існуючому правовому парадоксі: попри об'єктивні перешкоди, зумовлені збройною агресією, національна законодавча база категорично забороняє будь-яку трансформацію чи спрощення процесуальних форм. Підкреслюється, що навіть у кризовий період вітчизняна Фемида зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів та принципу верховенства права.

Досліджено правову природу та специфіку функціонування судової влади в умовах правового режиму воєнного стану. Проаналізовано виклики, що постали перед судовою системою України після 24 лютого 2022 року, зокрема питання територіальної підсудності, забезпечення безпеки учасників процесу та дотримання розумних строків розгляду справ.

Особлива увага приділяється балансу між необхідністю обмеження певних прав задля національної безпеки та збереженням «ядра» права на справедливий суд, закріпленого статтею 6 ЄКПЛ та статтею 129 Конституції України. В роботі розглядаються законодавчі новації щодо дистанційного судочинства та особливості кримінального провадження (ст. 615 КПК України). Зроблено висновок про те, що право на судовий захист є невідчужуваним навіть у воєнний час, а цифровізація правосуддя стає ключовим інструментом його забезпечення.

Ефективне правосуддя в цей період розглядається не лише як дотримання процедурної незалежності, а й як результат комплексних державних зусиль – від фінансового забезпечення до уніфікації судової практики з урахуванням позицій ЄСПЛ. Резюмується, що безперервність роботи судової гілки влади є обов'язковою умовою захисту прав громадян, а будь-які обмеження діяльності

судів можуть мати лише виключний характер, зумовлений фактичною неможливістю виконання функцій.

Ключові слова: *верховенство права, воєнний стан, право на справедливий суд, правосуддя, територіальна підсудність, дистанційне судочинство, ЄКПЛ.*

Nehodchenko V. O., Leheza Ye. O. Features of the right to a fair trial in conditions of martial arts

This scientific work examines the specifics of the implementation of constitutional guarantees of fair trial in the conditions of martial law. The authors emphasize the existing legal paradox: despite the objective obstacles caused by armed aggression, the national legislative framework categorically prohibits any transformation or simplification of procedural forms. It is emphasized that even in a crisis period, the domestic Themis is obliged to adhere to international standards and the principle of the rule of law.

The legal nature and specifics of the functioning of the judiciary in the conditions of the legal regime of martial law are investigated. The challenges that have arisen before the judicial system of Ukraine after February 24, 2022, are analyzed, in particular the issues of territorial jurisdiction, ensuring the safety of the participants in the process, and observing reasonable deadlines for considering cases.

Particular attention is paid to the balance between the need to restrict certain rights for the sake of national security and the preservation of the “core” of the right to a fair trial, enshrined in Article 6 of the ECHR and Article 129 of the Constitution of Ukraine. The paper examines legislative innovations regarding remote justice and the peculiarities of criminal proceedings (Article 615 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine). It is concluded that the right to judicial protection is inalienable even in wartime, and the digitalization of justice becomes a key tool for ensuring it.

Effective justice during this period is considered not only as compliance with procedural independence, but also as the result of comprehensive state efforts – from financial support to the unification of judicial practice, taking into account the positions of the ECHR. It is summarized that the continuity of the work of the judicial branch of government is a prerequisite for protecting the rights of citizens, and any restrictions on the activities of the courts can only be of an exceptional nature, due to the actual impossibility of performing their functions.

Key words: *rule of law, martial law, right to a fair trial, justice, territorial jurisdiction, remote justice, ECHR.*

Вступ. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України кардинально змінила ландшафт національної правової системи, поставивши перед державою безпрецедентний виклик: як забезпечити безперервність правосуддя в умовах реальної загрози життю учасників процесу та фізичного нищення судової інфраструктури. Право на справедливий суд, закріплене у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та статті 129 Конституції України, є фундаментом демократичного суспільства. Проте в умовах воєнного стану це право опинилося у стані динамічної трансформації, де межа між необхідними обмеженнями заради безпеки та збереженням суті верховенства права стала надзвичайно тонкою.

Проблематика. Згідно зі статтею 64 Конституції України, право на судовий захист належить до тих фундаментальних прав, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану. Водночас об'єктивні обставини – окупація територій, зміна територіальної підсудності, перебої з енергопостачанням та масове переміщення населення – змусили законодавця та судову владу шукати нові механізми адаптації. Виникає ключове питання: чи здатні цифровізація правосуддя (система ЄСІТС) та розширення повноважень прокуратури (згідно

зі ст. 615 КПК України) компенсувати обмеження очного розгляду справ та забезпечити дотримання «розумних строків», коли сама можливість безпечного проведення засідання залежить від воєнної ситуації.

Питання функціонування судової влади в екстремальних умовах досліджувалися багатьма вітчизняними науковцями, проте досвід 2022–2025 років додав нові виміри цій проблемі. Зокрема, актуальним залишається аналіз практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у контексті статті 15 Конвенції, яка дозволяє державам відступати від певних зобов'язань під час війни, але встановлює жорсткі критерії пропорційності та необхідності таких заходів.

Динамічність оновлення законодавства та безпрецедентність воєнних викликів зумовлюють необхідність переосмислення стандартів правосуддя. На сьогодні теоретичне підґрунтя забезпечення права на справедливий суд не встигає за темпами змін у правозастосовній практиці, що актуалізує пошук нових науково обґрунтованих стратегій розв'язання наявних проблем.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення сучасного стану забезпечення права на справедливий суд в умовах воєнного стану.

Результати дослідження. Повномасштабна збройна агресія РФ проти України стала каталізатором докорінної перебудови національної судової архітектури. Окрім руйнівного впливу на інфраструктуру, війна спричинила масштабну гуманітарну кризу: за звітами ООН, конфлікт змусив понад 14 мільйонів громадян залишити місця постійного проживання, а кількість жертв серед мирного населення перевищила 10 тисяч осіб [10]. Такі обставини сформували екстремальні умови для функціонування Феміди, де безпека учасників процесу має корелюватися з безперервністю судового захисту.

Попри складність ситуації, вітчизняний законодавець зафіксував незмінність фундаментальних засад правосуддя. Зокрема, положення ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» встановлюють імперативну заборону на створення надзвичайних судів чи запровадження спрощених («скорочених») процедур розгляду справ. Це означає, що навіть у воєнний період судова система зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів та верховенства права, забезпечуючи кожній особі доступ до справедливого суду.

Війна неминуче вносить корективи у реалізацію прав людини, вимагаючи пошуку балансу між публічним інтересом (державною безпекою) та приватними правами. У цьому контексті важливою є позиція Конституційного Суду України, який визначає справедливість як центральний регулятор суспільних відносин та загальнолюдський вимір права. Оскільки Україна позиціонує себе як правова держава (згідно зі статтями 1 та 8 Основного Закону), обов'язок захисту конституційних свобод залишається пріоритетом. Більш того, відповідно до ч. 2 ст. 64 Конституції України, право на справедливий суд належить до категорії абсолютних прав, які не підлягають обмеженню навіть за умови воєнного стану [5].

Європейський вектор захисту прав людини (ст. 6 Конвенції 1950 року) вимагає, щоб будь-яка справа – цивільна чи кримінальна – розглядалася незалежним судом у розумні строки [6]. Верховний Суд у своїх роз'ясненнях наголошує на невідчужуваності права на судовий захист. Проте практична реалізація цього права зазнала трансформацій:

- пріоритезація безпеки у разі загрози обстрілів засідання можуть тимчасово призупинятися;
- процесуальний консенсус, де розгляд неспрочних справ проводиться переважно за письмової згоди сторін;
- невідкладність питання щодо запобіжних заходів (тримання під вартою) не підлягають відкладенню;
- обмеження публічності, тобто доступ до залів суду може бути обмежений лише учасниками процесу задля їхнього захисту.

В умовах фізичної небезпеки ключовим механізмом забезпечення доступу до суду став розвиток «Електронного суду». Впровадження систем дистанційного документообігу та онлайн-сервісів інформування дозволило мінімізувати процесуальні затримки.

Особливого значення набуло використання відеоконференцв'язку, що дало змогу проводити засідання навіть за умови територіальної віддаленості учасників.

Сучасні виклики (енергетична криза, постійні обстріли) вимагають подальшої адаптації законодавства. Актуальним напрямом є нормативне закріплення можливості дистанційної роботи не лише для сторін, а й для суддівського корпусу та працівників апарату суду. Це дозволить сформувати нову судову практику, адаптовану до кризових умов, зберігаючи при цьому ядро права на справедливий суд.

Викликом щодо здійснення судочинства є те, що деякі судові будівлі, розташовані на територіях, що перебувають під окупацією або в районах активних бойових дій, були зруйновані та майже повністю пограбовані, включаючи втрату серверного та технічного обладнання. Через раптову окупацію не вдалося евакуювати документацію. Зазвичай документи передаються через електронні сервери, але не всі документи були відскановані до моменту окупації. Це призводить до того, що суди отримують неповні матеріали по справах, що ускладнює процес їх розгляду.

Проблему відсутності документації у судах можна вирішити за допомогою кількох підходів.

Цифровізація документів: Необхідно прискорити процес сканування та цифровізації всіх паперових документів, щоб мати можливість швидко відновлювати втрачену інформацію. Це також дозволить легше передавати документи між судами та іншими правоохоронними органами.

Створення резервних копій: Важливо регулярно створювати резервні копії всієї цифрової інформації та зберігати їх у безпечних місцях, віддалених від основного місцезнаходження документів. Це допоможе відновити дані у випадку їх втрати.

Використання хмарних технологій: Застосування хмарних сервісів для зберігання документації може забезпечити їх безпеку та доступність з будь-якої точки світу. Хмарні платформи також пропонують високий рівень захисту від несанкціонованого доступу.

Законодавче регулювання: Внесення змін до законодавства, які б сприяли цифровізації документообігу в судах та встановленню чітких процедур зберігання та обміну документацією.

Застосування цих підходів може значно знизити ризики, пов'язані з втратою документації, та покращити ефективність судової системи.

На впровадження використання хмарних технологій є те що, вони надають потужні можливості для зберігання, управління та захисту судових документів, завдяки таким перевагам:

– Централізоване зберігання: Хмарні сервіси дозволяють зберігати всі судові документи в одному місці, доступному з будь-якого пристрою, що має підключення до інтернету. Це спрощує доступ до документів для суддів, адвокатів та інших зацікавлених сторін.

– Масштабованість: Хмарні платформи легко масштабуються, що дозволяє збільшити обсяг зберігання даних відповідно до потреб судової системи без необхідності інвестувати в фізичні сервери та інше обладнання.

– Резервне копіювання та відновлення: Хмарні сервіси зазвичай включають автоматичне резервне копіювання, що забезпечує додатковий рівень захисту від втрати даних. У випадку втрати або пошкодження документів, вони можуть бути швидко відновлені з резервної копії.

– Безпека та шифрування: Хмарні сервіси пропонують розширені можливості захисту даних, включаючи шифрування даних під час передачі та зберігання. Це допомагає захистити судові документи від несанкціонованого доступу, витоку інформації та кібератак.

– Оперативний доступ до інформації: Завдяки хмарним технологіям, судові документи можуть бути швидко знайдені та доступні для перегляду або завантаження, що значно підвищує ефективність судового процесу.

– Безпека даних: Впровадження строгих вимог до захисту особистих даних та інформації у судових документах, включаючи використання шифрування та інших технологій захисту.

Використання хмарних технологій у судовій системі може значно покращити управління судовими документами, забезпечуючи їх безпеку, доступність та інтегритет.

Ефективне здійснення правосуддя під час війни виходить за межі формального забезпечення доступу до суду чи дотримання процесуальних регламентів незалежним арбітром. Це завдання вимагає від держави формування належного інституційного середовища та гарантування безпечних умов діяльності для всього суддівського корпусу.

Реалізація цієї мети є багатовекторним процесом, що охоплює управлінські, фінансові та нормативні заходи. Пріоритетними напрямками тут виступають: удосконалення профільного законодавства; забезпечення стабільності та єдності судової практики; імплементація принципу верховенства права та прецедентного досвіду ЄСПЛ безпосередньо в судові рішення.

Професійний обов'язок судді – як у мирний час, так і в період збройного конфлікту – полягає у неухильному слідуванні букві закону та вимогам процесуальних кодексів. Проте сучасні реалії вимагають від правозастосувача враховувати специфічний контекст бойових дій та їхній деструктивний вплив на суспільні відносини під час ухвалення рішень.

Отже, за будь-яких надзвичайних обставин судова гілка влади повинна залишатися гарантом справедливості, базуючи свою діяльність на ідеалах верховенства права. Обмеження чи зупинення роботи судів є неприпустимим, за винятком ситуацій абсолютної фізичної неможливості виконання їхніх функцій (наприклад, безпосередня загроза окупації чи знищення будівлі суду). Таким чином, право на судовий захист має зберігати свій абсолютний характер навіть у кризові періоди існування держави.

Питання удосконалення нормативно-правового забезпечення Служби набуло особливої актуальності в умовах широкомасштабної агресії РФ у зв'язку з новими викликами та загрозами безпеці правосуддя, відтак потребує подальшого комплексного та системного вирішення шляхом впровадження в законотворчу діяльність вищезазначеного рішення 3-ї сесії суддів України, а також внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо неї, про що також наголошено у Стратегії розвитку Служби судової охорони на 2014–2026 р. [8].

На сьогодні законодавець має формувати нормативні акти так, щоб вони гарантували особі право на розгляд справи по суті в суді із забезпеченням процесуальних гарантій. Важливо, щоб звернення фізичної особи до суду з позовом, що забезпечує правову охорону, було здійснено належним чином, адже його неналежне виконання або відмова тягне за собою відповідальність держави на національному та міжнародному рівнях.

Сучасна судова компетенція в Україні відзначається універсальністю: вона охоплює всі категорії правових конфліктів та кримінальних інкримінацій. Окрім класичного розгляду справ, законодавство передбачає можливість обов'язкової досудової медіації чи врегулювання, якщо це визначено спеціальними нормами.

В основі цієї системи лежить антропоцентрична модель верховенства права, згідно з якою захист природних прав і свобод людини є головним критерієм і змістом функціонування державного апарату. Відповідно до наукових концепцій, вектори розвитку юстиції в Україні мають бути зосереджені на: інклюзивності та доступності правових процедур; гарантуванні об'єктивного та фахового розгляду справ; дотриманні принципу правової визначеності та єдності правозастосовної практики [9].

Особливе місце судової влади в системі поділу повноважень підкреслюється її захищеністю від зовнішнього політичного чи адміністративного тиску. На відміну від представницьких органів, суддівський корпус формується не через механізми загальних виборів, а шляхом призначення, що базується на професійних критеріях та волі суверена, опосередкованій через законодавчу й виконавчу гілки. Такий «елітарний» статус органів правосуддя є необхідною умовою для забезпечення публічного, безстороннього та компетентного розгляду спорів.

Згідно із нормами Закону «Про судоустрій і статус суддів», базовою місією суду є не просто розв'язання конфлікту, а утвердження справедливості та поваги до прав, що гарантовані як національною Конституцією, так і міжнародним правом [4].

Трансформація підсудності в умовах воєнного стану. Правовий режим воєнного стану вносить корективи в операційну діяльність судів, але не в їхню сутність. У ситуаціях, коли ведення бойових дій унеможлиблює роботу суду за місцем реєстрації, законодавець застосовує механізми релокації установ або зміни територіальної підсудності справ. Важливо, що Конституція України категорично забороняє створення будь-яких надзвичайних чи квазісудових трибуналів, залишаючи правосуддя виключною прерогативою легітимних судів [5].

Досвід останніх років засвідчив потребу в ревізії деяких організаційних рішень, прийнятих на початку повномасштабного вторгнення. Зокрема, гостро постало питання логістичної координації: дисбаланс навантаження, тобто при зміні підсудності не завжди враховувалася дислокація органів досудового слідства; слідчі судді – некоректна прив'язка судів до слідчих органів призвела до надмірного навантаження на окремі інституції, що вимагає негайної корекції нормативної бази.

Одним із ключових інструментів адаптації системи до кризових умов став проєкт Ради Європи «Підтримка судової влади України в умовах війни та післявоєнного періоду». Ця ініціатива не лише сприяє тривалому реформуванню, а й допомагає нівелювати деструктивні наслідки війни для сфери юстиції.

Право на справедливий розгляд справи є фундаментом правового статусу особи в будь-якій демократичній спільноті. Реалізація цього права передбачає створення державою прозорих, технологічних та ефективних механізмів, які забезпечують розгляд справ незалежним арбітром у розумні часові межі, незалежно від зовнішніх безпекових факторів.

Висновки. Сучасні політичні системи мають забезпечувати право особи на справедливий суд, який є органом, що остаточно вирішує питання про свободи, права та обов'язки особи. Право на справедливий суд є важливим елементом, що визначає правове становище особи в державі та суспільстві, і наразі є частиною основних законів демократичних країн, присвячених правам та обов'язкам людини.

Серед пріоритетних завдань судової влади на 2026 рік є кадрова політика судів, забезпечення єдності практики Верховного Суду, належне вирішення колізійних питань судами першої та апеляційної інстанції, а також постійна комунікація з інститутами громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства від 06.07.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
2. Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1992 року № 731 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0381-05#Text>.
3. Постанова Верховного Суду від 18 травня 2022 р. Справа № 200/13074/18 URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104361402&red=100003a97b63596965647918604c184f3a87a9&d=5>.
4. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
5. Конституція України від 29.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Te>
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
7. Постанова Верховного Суду у справі № 260/4504/20 від 14.07.2022. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/105247673>
8. Залевська І. І., Удренос Г. І. Інформаційна безпека України в умовах російської військової агресії. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 1–2. С. 20–26.
9. Завалюнюк І. В. Конституційно-правова кваліфікація права на справедливий суд. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 1. С. 52–46.

10. Цивільні жертви війни в Україні перевищили 10 000, – повідомляє ООН. URL: <https://ukraine.un.org/en/253322-civilian-deaths-ukraine-war-top-10000-un-says> (дата звернення: 2 липня 2024 року).

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

